

ISTORIA TRĂITĂ – O BIOGRAFIE IDEATICĂ. RĂU ȘI VIOLENȚĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ*

George Alexandru CONDRACHE
Universitatea de Vest din Timișoara
condrache.alex@gmail.com

History as Biography. Evil and Violence in Central Europe

In our research we are concerned with “residuals” in post-war Central European literature. One of their fundamental forms is violence. This can make one wonder if there is a connection between the violence in the novels and the one produced by the social-political milieu. In this sense, residual violence would be the artistic answer to a violent context. The causal relation between history and artistic violence is often accepted as valid without being even verified. Because such an assumption cannot be taken for granted, this article aims to verify its validity in the historical and cultural context we are interested in. Our starting point is that, in order to consider this causal relation as true, we must explain the environment in which the novelists wrote their books. Without taking a biographical interest, we focus on the ideas that were representative in those times. This way we identify the ideological atmosphere in which the novels were written. Instead of just accepting the common position about the Iron Curtain, we try to determine what an inner and authentic position looks like. Basically, we consider that if we can access the way they internalized their history, we can determine what its echo was in literature. We do this by exploring how communism and its violence were perceived in essays written by the most representative dissenters in Central Europe.

Keywords: *residual; violence; communism; history; causal relation*

În cercetarea pe care o desfășurăm, atenția este concentrată asupra formelor reziduale din proza central-europeană postbelică. Așadar, evident, sunt vizați prozatori care aparțin spațiului central-european. Nefiind oportună în dinamica lucrării o poziție cu privire la „granițele” acestui spațiu, se rețin ca fiind necesare două elemente de natură istorică: scriitorii în cauză s-au format în cadrul unui teritoriu ce a făcut parte din Imperiul Austro-Ungar, teritoriu ce apoi s-a aflat în interiorul Cortinei de Fier. Deci este exclusă partea occidentală a Mitteleuropei, rămânând cehii (Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Ivan Klíma), polonezii (Paweł Huelle, Wojciech Kuczok, Andrezej Stasiuk, Grzegorz Musiał), românii (Ioan Groșan, Gheorghe Crăciun) și ungurii (Ádám Bodor, Attila Bartis, György Dragomán, György Konrád). Nominalizarea acestora este selectivă, fiind un proces dependent de parcursul cercetării. Selecția depinde, pe lângă criteriul valoric, mai ales de frecvența utilizării rezidualului, care semnaleză, în special, o imagine brutală a lumii. Dintr-o perspectivă descriptivă, rezidualul poate fi organic, caz în care vorbim de resturile corpului, sau anorganic, când reprezentative sunt imaginile literare ce surprind obiecte ieșite din uz, gropi de gunoi etc. Cea mai evidentă caracteristică a rezidualului în ficțiune este violența. Faptul că romanele în care este (mai) prezent sunt scrise în perioada regimului comunist sau imediat după și, de multe ori, exploatează literar diverse aspecte specifice acestui regim, semnaleză că există o legătură între violența regimului și violența artistică. S-ar putea crede că presupunerea noastră nu reprezintă tocmai un element de noutate, ci este un truism. Suntem însă convingși că mai degrabă este problematică (dacă nu cumva este pur și simplu eronată) acceptarea unor relații cauzale aparent simple, așa cum este stabilirea unor conexiuni între o creație artistică și contextul (social, politic, cultural) în care aceasta a fost scrisă. Nu negăm existența acestor cauzalități, de altfel nici nu am avea cum, câtă vreme exact asta se încearcă în studiul¹ de față. Totuși, considerăm necesar ca o asemenea presupunere să fie argumentată și explicată în fiecare caz în parte, altfel nu se depășește nivelul unor presupuneri facile, al unui diletantism rentabil.

¹ În acest studiu se regăsesc idei și fragmente proprii, ce le-am utilizat în alte articole publicate.

Or, tratarea cu responsabilitate a unui asemenea demers nu înseamnă doar rigurozitate metodologică, pentru că abordarea aplicată unor astfel de situații scoate în evidență o serie de elemente greu de pus cap la cap. Altfel spus, nu este suficient să afirmăm că, de pildă, Milan Kundera a scris romanul *Gluma* ca un răspuns la regimul totalitar din Cehoslovacia. Este evidentă atenția acordată în roman regimului, însă trebuie verificat ce presupune această influență, care sunt limitele sale, cum se manifestă? Cât de mult a însemnat în proza lui Kundera (și a altora) brutalitatea unui regim totalitar? Cum ar fi arătat creația sa fără acest context social? Se limitează textul la această relație? Sau, altfel formulat, ce a însemnat regimul totalitar în viața unui intelectual din Europa Centrală și cum i-a afectat actul creației? Firește că o asemenea întrebare presupune activarea unor resorturi care depășesc cu mult limitele spațiale și metodologice ale unui articol, totuși, ne propunem ca în finalul acestei lucrări să avem o serie de piste viabile, niște repere stabile, pentru că altfel însăși cercetarea rezidualului în acest context literar este mai puțin credibilă.

La finele mileniului al doilea, Tzvetan Todorov scrie o carte în care încearcă să interiorizeze, să interpreteze din perspectiva unui scriitor – și nu a unui specialist, cum ar fi istoricul sau sociologul – evenimentele importante ale secolului XX. Dintre toate, două îi atrag atenția în mod deosebit, și nu din bune motive, pentru că este vorba de nazism și comunism. Dacă primul a șocat prin absurditatea urii îndreptate împotriva unei rase și apoi prin priceperea diabolică de a o extermina, cel de-al doilea a fost tulburător prin brutalitatea aproape inimaginabilă pe care a manifestat-o. Printre altele, cele două au în comun o trăsătură esențială, unică în istorie: „[...] totalitarismul este marea inovație politică a secolului, așa că el este răul extrem [...] Totalitarismul este o noutate și este mai rău decât tot ce l-a precedat” (Todorov 2002: 9). Iată, secolul douăzeci, crede intelectualul francez de origine bulgară, iese în evidență din cauza totalitarismului, văzut nu doar ca un rău, ci ca un rău extrem, ca ceva ce nu suportă comparație. Acesta este înțeles ca o mutație, ca urmare a reușitei sale de a impune umanității un (pseudo)adevăr unic. Astfel, individul uman este constrâns, presat și, într-un final, subjugat. Dacă această caracterizare a totalitarismului poate părea abstractă, expunerea lui Todorov nu evită elementele concrete: „Teroarea nu este o caracteristică facultativă a statelor totalitare, ea face parte din esența lor.” (Todorov 2002: 37).

Așadar, Todorov consideră totalitarismul un rău extrem. Există dincolo de extrem un punct care să îl facă chiar mai rău? Poate că ar fi diabolicul, însă pentru Todorov totalitarismul nu este un rău diabolic, pentru că cei responsabili de existența sa au fost, totuși, oameni. Oricât de sucite au părut deciziile unora ca Hitler sau Stalin, erau ideile unor indivizi și nu a unor forțe diabolice. Dar, dincolo de această diferențiere mai degrabă personală, cert este că Todorov nu își poate imagina un rău mai mare în contextul istoriei, tocmai de aceea secolul XX, crede intelectualul francez, rămâne unic. Există totuși un autor care apreciază secolul trecut ca fiind unul diabolic. Însă, din nou, este mai degrabă o diferență stilistică decât una ce modifică esența mesajului, care rămâne același: nu se poate închipui în istorie ceva mai rău. Pentru Vladimir Tismăneanu, totalitarismul echivalează cu o coborâre în istorie a diavolului (Tismăneanu 2013). Desigur, este vorba de o metaforă. Interesant este că această metaforă, care acceptă formal identificarea totalitarismului cu diabolicul, cât și cea a lui Todorov, care consideră că totalitarismul nu este diabolic, pentru că a fost produsul unor oameni (căci altfel cu ușurință s-ar numi diabolic) certifică existența unui context socio-politic cum nu se poate mai rău, un fel de iad pe pământ: „Secolul XX este recunoscut ca cel mai plin de ură și violent veac.” (Tismăneanu 2013: 15)

Tismăneanu consideră că Partidul a avut un țel suprem, și anume transformarea individului uman într-un obiect maleabil, iar pentru a obține asta a încercat lucruri înfiorătoare: poliție politică, torturi, deportări, lagăre de concentrare, execuții în masă. Efectele sunt categorice. Răul este extrem atunci când consecințele manifestării sale ating limitele maxime, atunci când individul uman este transfigurat, ajungând de nerecunoscut, adesea chiar și pentru el însuși. Într-un final, Istoria nu servește omului, nu are nimic în comun cu progresul hegelian.

Dimpotrivă, ea nu poate nici măcar să tolereze individul în felul în care acesta este. De aceea va crea un context care să îl nimicească.

Istoria regimurilor comuniste se poate împărți în două. Pe de o parte, sunt anii de început, anii instalării și acomodării, anii violenței extreme și ai terorii colective. Urmează apoi perioada rutinei regimurilor, nu la fel de spectaculoasă în cruzime, care variază în funcție de contextul local, de inițiativele și viziunea dictatorilor. Cum spuneam, încercăm să înțelegem contextul în care au fost scrise romanele pe care le studiem. Avem, pe de o parte, scriitori care, poate, păstrează o memorie vie (au trăit aceste evenimente) a celui de al Doilea Război Mondial, de pildă György Konrád și Ivan Klíma. În cazul acestora este clar că la fel de vie este perioada de instalare a regimului, cât și cea de după. În extrema cealaltă sunt scriitorii (Attila Bartis de pildă) care au cunoscut în mod direct doar ultimele două decenii ale regimului. Astfel, se ridică o serie de întrebări. Mai întâi, cum se raportează scriitorii la cea de a doua perioadă a regimului comunist? Ea nu este la fel de intolerabilă. De altfel, în această perioadă și-au trăit o bună parte din existență, atunci au scris și au devenit cunoscuți (cu excepția câtorva excepții de scriitori mai tineri). Așadar, a fost receptată această perioadă ca una a fricii, a terorii sau a reprezentat doar un context sâcâitor, totuși ignorabil? Apoi, cum le-a influențat această perioadă creația? Apoi, în continuarea celei de a doua întrebări, cum poate fi verificată această influență? Practic, poate un regim autoritar, însă suportabil, să fie exclus din aria creației? Sau, dacă nu este posibil, trebuie înțeles în ce forme este acesta inclus, ba mai mult, ce urmări în exterior, în sensul percepției culturale, are această posibilă incapacitate de a exclude.

Pentru a înțelege de ce violența (prin rezidual) este o constantă în literatura autorilor de care suntem preocupați, este necesar să ne apropiem de subiectivitatea lor. Prin aceasta nu înțelegem strict biografia lor, cât mai degrabă o biografie a ideilor de care erau înconjurați. De aceea considerăm că este utilă încercarea de a înțelege felul în care era receptat regimul prin intermediul unor voci care vorbesc la persoana întâi, dar care nu neapărat se rezumă la o autobiografie înțeleasă în sensul strict al cuvântului. Practic, este evocată istoria lor, istoria *trăită*. Vom încerca să ne concentrăm atenția asupra poziției unor intelectuali ce lansau ideile cu adevărat importante în acele vremuri. Aceștia au produs de fapt mediul ideatic în care scriitorii pe care îi studiem au trăit, mai cu seamă că, uneori, statutul de disident s-a identificat cu cel de prozator (de exemplu György Konrád).

Este necesar să menționăm faptul că niciun moment nu ne-am propus ca studiul de față să răspundă rigorilor impuse de științe așa-zis exacte (poate mai corect ar fi să le apreciem ca fiind doar ceva mai aproape de reflexele științelor exacte). Dacă, pe alocuri, în abordarea noastră se găsesc influențe venind dinspre sociologie și nișe teoretice aferente (psihologie socială, structuralism genetic), se datorează simplului fapt că ne aflăm într-un context care cere asemenea abordări, însă sub nicio formă ele nu dictează o direcție. Mult mai aproape de perspectiva noastră se află Tzvetan Todorov, care interpretează o serie de fapte istorice deja cunoscute, însă o face din perspectiva intelectualului, a scriitorului care încearcă să își înțeleagă timpul. Asta înseamnă că sunt excluse orice pretenții epistemologice privind istoria, nimeni nu este preocupat de limitele acestei științe, cum nu este preocupat nici de interpretarea *de facto* a vreunui eveniment istoric. În același timp, sunt excluse puseurile patetice, sentimentalismul, interpretările exotice. Cei pe care îi avem în vedere sunt preocupați de o înțelegere lucidă a evenimentelor care, adesea fără voia lor, i-au înconjurat. Ei simt nevoia să interiorizeze, să înțeleagă cu detașare întâmplările istorice care le-au schimbat destinul. Astfel, îi putem diferenția cu ușurință de istorici, sociologi și așa mai departe. Totodată, nu îi identificăm în categoria unui subiectivism greu de controlat. Cu riscul de a-i localiza într-o zonă mai degrabă echivocă, cel mai bine îi putem categorisi în aria filosofiei culturii. Ne permitem însă această aparentă lipsă de precizie (diferită însă de confuzie sau relativism), pentru că, în final, este potrivită demersului nostru. Pentru a înțelege în ce context au fost scrise romanele ce ne preocupă, considerăm că nu e potrivită nici o perspectivă sociologică rigidă, dar nici o abordare care să analizeze în detaliu biografia autorilor, cum ar face

psihanaliza. Credem că mult mai potrivit este să analizăm atmosfera (ideatică) în care au fost scrise romanele.

Leszek Kołakowski și-a început cariera filosofică în calitate de susținător al marxismului, este drept, critic. De altfel, tocmai această poziție a fost cauza unui conflict cu regimul comunist polonez, care, într-un final, îi va cauza excluderea din mediul universitar. Se poate ca atașamentul său față de doctrina marxistă, precum și colaborarea limitată cu partidul, să ridice semne de întrebare în legătură cu statutul său de disident. Însă articolele sale critice, scrise încă din anii '50, influența uriașă pe care a avut-o în rândul generației de intelectuali (și nu ne referim doar la cei din Polonia, ci și la cei din Cehoslovacia și Ungaria) care i-au urmat, dar și, până la urmă, schimbarea de macaz ideologică și devotamentul arătat criticii regimului, chiar și după autoexilarea din Polonia, îl confirmă nu doar ca o voce credibilă, cât și ca luptător ferm împotriva regimului totalitar. Kołakowski este unul dintre cei care, cu mult curaj, acceptă faptul că au greșit și găesc forța necesară să critice cu fermitate poziția pe care până nu de mult o îmbrățișau. Astfel, filosoful polonez este unul dintre cei care identifică regimul totalitar comunist cu o uneltire a diavolului. De altfel, metafora lui Tismăneanu despre care am discutat mai sus este inspirată de argumentarea lui Kołakowski, cu diferența că pentru intelectualul polonez diavolul nu este o metaforă, ci o prezență reală. Totuși, cu sau fără acest insert mistic, poziția sa este credibilă și lipsită de habotnicie. Până la urmă, diavolul este un simbol pentru răul extrem.

În *Modernitatea sub un neobosit colimator* (Kołakowski 2007), omul este văzut în contextul luptei dintre bine și rău, fiind mereu presat de forțele răului, care încearcă să-l corupă. Conform acestui scenariu, diavolul a inventat statele totalitare, „a căror legitimitate se bazează pe faptul că stăpânitorii lor sunt și deținătorii adevărului. Cine se opune unui asemenea stat sau sistemului său este dușmanul adevărului” (Kołakowski 2007: 272). În aceste state există o diferență fundamentală între doctrină și drepturile omului. Astfel, crede Leszek Kołakowski, doctrina marxistă și, cu atât mai mult, statul totalitar înțeleg că progresul se realizează cu ajutorul violenței. Asta înseamnă că indivizii sunt reduși la statutul de „unelte inerte ale statutului” (Kołakowski 2007: 309), libertatea lor, capacitatea de a se autodetermina, sunt factori corecțai de logica unui sistem care nu poate funcționa altfel decât într-o formă coercitivă. Statul totalitar comunist proclamă necesitatea unei continue revoluții care, susține Kołakowski, este mereu sângeroasă, este principial sângeroasă. Mai mult, aceasta implică existența unor figuri mesianice, care fac transferul dinspre lumea așa cum a fost știută până într-un anumit moment și cea nouă. Sigur, efortul revoluționar necesită sacrificii uriașe din partea celor mulți, această comutare spre altfel, spre nou, înseamnă supunere totală, dar orice efort este derizoriu pentru *Mesia întruchipat în partid*, care este „fericitul posesor al adevărului” (Kołakowski 2007: 275). Chiar mai mult, *vremurile noi* presupun distrugerea totală, iar partidul nu poate decât să îmbrățișeze această inițiativă, sub pretextul unei curățiri totale: a elitelor, a sistemului economic, a culturii și așa mai departe.

Pentru ideea revoluției este vitală utopia. În mod necesar, trebuie să devină realitate. În cazul regimului comunist, utopia înseamnă egalitate absolută. Din nou, rezultă o anulare a identității individului uman. Scopul ultim este *omogenitatea deplină*, bazată pe „estetica simetriei impecabile și a supremei identități” (Kołakowski 2007: 204) al cărei rezultat final este eliminarea oricărei diferențe și, deopotrivă, a oricărei identități: „Ca urmare a multor accidente istorice, utopia marxistă a devenit principalul pilon de sprijin ideologic, autojustificativ și autoglorificator al cancerului totalitar care devorează țesutul social al lumii noastre [...]” (Kołakowski 2007: 203). Practic, regimul totalitar comunist nu este doar o etapă nefericită, ci este perioada în care a fost atins diabolicul, extremul, răul incomparabil: „Civilizația noastră se confruntă cu noua civilizație totalitară a sovietizării, iar miza nu este numai destinul unei anumite forme de cultură, ci al umanității așa cum o cunoaștem[...]” (Kołakowski 2007: 213).

Kołakowski depășește nivelul plat al identificării regimului politic comunist cu o formă a răului. Cunoscându-l din interior, îl investește cu o forță ale cărei efecte cunosc o extindere globală. Și nu este vorba doar de capacitatea sa de a se extinde în spațiu, cât faptul că acolo unde

rulează impune schimbări ce pun în pericol felul în care umanitatea există, pentru că reușește să deformeze însuși ADN-ul cultural, moral și identitar al umanității. De aceea existența sa este văzută ca o lucrare diabolică. Prezența (simbolică a) diavolului înseamnă o răsturnare totală a firescului, înseamnă genialitatea în a face rău, în a distruge. Karl Rosenkranz oferă o definiție a răului diabolic care ne este utilă: „Urăște binele din principiu, făcându-și din negarea sa un scop absolut și aflându-și satisfacția în provocarea suferinței și a nenorocirii”(Rosenkranz 1984, 307). De aceea, regimul comunist este văzut ca o mișcare diabolică, pentru că în structura sa figurează o luptă împotriva a ceea ce până atunci însemna bine, pe care îl înlocuiește cu o perpetuă provocare a *suferinței și a nenorocirii*. Această așezare aproape maniheică nu are în vedere o idilizare a trecutului și nici a vreunei forme alternative de guvernare, însă, în măsura în care există o serie de valori acceptate de comun acord, un minim consens despre ceea ce înseamnă binele în societate, nu este o patetizare și nici o exagerare să se afirme că regimul comunist a reușit să îl slujească într-o manieră unică.

O perspectivă similară întâlnim la Ronald Paulson (Paulson 2007). Acesta pleacă de la o diferențiere între rău (*bad*) și diabolic (*evil*). Dacă primul termen înseamnă a face în mod deliberat ceva inacceptabil cuiva, a-l răni, a-i provoca o neplăcere, cel de-al doilea termen reprezintă forma extremă a primului. Asta implică puncte maxime pentru suferință, durere, nefericire. În acest context, autorul consideră regimurile totalitare ca o formă a diabolicului ce se manifestă public. Diferența dintre o calamitate și un act diabolic public este că cel de-al doilea a fost provocat în mod deliberat, în spatele său există o serie de oameni care l-au gândit, care au depus eforturi pentru implementarea sa. Spuneam că Tzvetan Todorov preferă să folosească sintagma de *rău extrem* în locul celei de *rău diabolic*. Totuși, dacă eludăm această nuanță – una ce ține de dimensiunea stilistică a discursului –, ajungem în același punct. Comunismul este un rău diabolic și asta nu pentru că vreunul din autorii menționați crede cu habotnicie în implicarea exclusivă a diavolului, ci pentru că acest partid a girat implementarea absurdului în realitate. Leszek Kołakowski este cel mai radical în ceea ce privește statutul diabolic. Diavolul a dorit scenariul regimurilor totalitare. Am spus deja că această afirmație nu schimbă percepția asupra comunismului, cel mult setează un prag maxim în vederea comparațiilor ce îi sunt atribuite. Considerăm că aceste aprecieri reușesc să nuanțeze și să explice natura regimului totalitar comunist. Totodată, oferă o imagine cât se poate de clară vizavi de felul în care este receptat acest regim de cineva care l-a trăit. Tocmai acesta este motivul pentru care totalitarismul de sorginte sovietică nu înseamnă doar o mișcare politică nefericită, ci este văzut ca Istoria însăși. În măsura în care schimbările pe care le aduce în societate ating limita radicalului, intelectualii precum Kołakowski refuză să mai facă o diferență între rolul secundar pe care ar trebui să îl aibă un regim politic la un moment dat în schema generală a istoriei. Pentru că statul decide totul în jurul său, pentru că statul anulează libertatea, schimbă cu forța individul, mixează clasele sociale, schimbă percepția trecutului, impune controlul total în prezent și face tot ce este posibil pentru a transforma influența sa într-o constantă a viitorului, istoria nu poate fi altceva decât rezultatul acestor inițiative, de aceea Istoria înseamnă Partidul Comunist.

Despre identitatea dintre istorie și politică vorbește și György Konrád: „Pe de altă parte, istoria nu înseamnă nimic mai mult decât crime, jafuri, înșelătorii și umilințe; asta este istoria. Ea înregistrează până și cele mai mici gesturi pe care cultura sau religia le consideră criminale” (Konrád 1984: 103). Dacă poate ne îndoiim la care istorie se referă: „Președintele american și cel sovietic au mai multă putere decât toți tiranii din istorie la un loc” (Konrád 1984: 35). De ce este inclus în ecuație și președintele american? Pentru că este deopotrivă responsabil pentru cel mai mare rău ce a existat vreodată, și anume războiul rece, amenințarea distrugerii totale. Însă asta nu înseamnă că democrația (reală) și dictatura sunt considerate una și aceeași, dimpotrivă. Dacă punctul de plecare al scriitorului maghiar este presiunea uriașă datorată războiului rece, eseul său focusează cu precădere situația din blocul estic: „Cortina de Fier nu este la frontierele noastre, ci în capetele noastre” (Konrád 1984: 112). Asta înseamnă că o asemenea existență politică este o prezență greu de îndepărtat din conștiința europeanului din Est: „Se pare că suntem parteneri ai

aceluiași destin [maghiarii, cehii, polonezii].” (Konrád 1984: 146). Destinul, în calitatea sa de parcurs irefutabil, intangibil, este simbolul perfect pentru imaginea unei istorii imposibil de influențat de muritorul de rând. Ba mai mult, destinul implică ideea fatalității, a unei vieți chinuite: „A fost ca și cum aceste experimente erau unul și același experiment condus de o singură mână” (Konrád 1984: 146).

Colegul mult mai celebru de generație al lui György Konrád, Václav Havel, împărtășește opiniile pe care le-am menționat mai sus. Și nu este vorba doar de o receptare negativă asupra regimului comunist. Acest experiment social lasă impresia unui act universal, unei mișcări aproape mistice:

„Ideologia este un mod amăgitor de a relaționa cu lumea. În timp ce le oferă oamenilor iluzia unei identități, a demnității, a moralității, face mai ușoară diviziunea [...] De aceea, funcția primară a ideologiei este să le ofere oamenilor, deopotrivă victime și sprijin, iluzia că sistemul este în armonie cu ordinea omenească și cu cea universală.” (Havel 1985: 3).

Regimul nu poate fi exclus din conștiința omului estic. Prezența sa este mult prea încheată pentru a putea fi ignorată. Or, faptul că regimul se vrea în acord cu *ordinea universală* dovedește intenția sa de a-și depăși statutul exclusiv lumesc și de a se infiltra în schema universalilor, unde nimic nu poate fi contestat, nici în prezent și nici în viitor. Și nu este vorba doar despre ceea ce își dorește, ci despre ceea ce reușește. Havel ne invită să ne imaginăm ce s-ar întâmpla cu șeful unui aprozar care ar hotărî să nu așeze în vitrină plăcuța cu mesajul partidului. Repercursiunile asupra sa i-ar afecta profund existența. Pe de altă parte, dacă este docil, contribuie la scenariul comun gândit de Partid, contribuie la minciuna generală, la spălarea de minți, la minciuna colosală. De altfel, minciuna, aparența, apreciază Havel, sunt extrem de importante pentru rutina regimului, pentru că regimul, sau imaginea sa, există în cadrul unei realități paralele: „[...] viața în regim este în întregime cucerită de ipocrizie și minciuni.” (Havel 1985: 8).

Aceleași coordonate, ipocrizia și ideea istoriei implacabile, se întâlnesc și la Adam Michnik:

„[...] cea sovietică ne-a frânt șira spinării morale. Lucru posibil datorită amestecului infernal de teroare și promisiune socială, datorită demagogiei revoluționare care, cu prețul denunțului, a îngăduit jaful drapat în ideologie, distrugând astfel structurile tradiționale ale organizațiilor sociale, deschizând drum larg sistemului Progresului. Aceste uși au fost deschise tuturor acelora care au înțeles că, datorită legilor implacabile ale istoriei, Vechea Lume ajunsese în ruină.” (Michnik 1997: 15)

Pentru că am ajuns la Adam Michnik, care este un simbol în acest sens, trebuie menționat că niciunul dintre disidenții pe care i-am citat până acum nu este reprezentantul unui pesimism ce ar putea duce la blazare. Dimpotrivă, citatele lor au fost preluate din eseuri al căror scop era să impulsioneze societatea (cu greu se poate vorbi de societate civilă așa cum o înțelegem noi) să se opună sistemului, să iasă din minciună. Kolakowski, György Konrád, Havel, Michnik, toți au militat cu hotărâre și nu de puține ori cu prețul libertății pentru a provoca schimbarea în care credeau sincer. Însă felul în care ei percepeau regimul în care trăiau, nu are nicio legătură cu dorința de schimbare. S-ar putea totuși replica faptul că ideea unei istorii implacabile este incompatibilă cu dorința de schimbare. De fapt, rezolvarea este simplă. Dorința de a schimba, în cazul lor nevoia de a schimba, reprezintă o inițiativă în plan ideal ori abstract, este ceva încă nerealizat, care apare tocmai ca răspuns la o situație de neacceptat. Faptul că există, că se vrea schimbarea, nu presupune că percepția prezentului este alterată. De aceea putem vorbi de acest mod de a percepe istoria și politicul.

Am apelat la patru nume dintre cele mai reprezentative în încercarea de a oferi o serie de sugestii vizavi de percepția din interior, personală, dar care nu este în dezacord cu receptarea

generală a societății conduse de totalitarismul comunist. Chiar dacă nu am insistat îndelung asupra fiecăruia, merită să semnalăm faptul că există elemente comune, constante în discursul celor patru. Considerăm că nu realizăm o stângăcie metodologică dacă sintetizăm aceste elemente, pentru că, într-un final, ele nu schimbă percepția în general acceptată asupra regimului, ci pur și simplu accentuează anumite trăsături cunoscute. Mai întâi, evident, toți percep într-o manieră profund negativă regimul. Apoi, cu toții reproșează apetența pentru minciună, pentru falsificare. Regimul comunist trebuie să își ascundă nedreptățile construind o imagine contrafăcută, fardată a realității, chiar mai mult, impune o a doua realitate, una exclusiv pozitivă. Apoi, în continuarea acestei prime caracteristici, indentitatea individului uman este anulată. Ideea unui om nou servește nu doar nivelului utopic al unei ideologii, cât și palierului profund corupt al unui grup de oameni care conduc într-o manieră dictatorială. De aceea este importantă propaganda, remodelarea educației și a reperelor culturale. Apoi, poate cea mai importantă pentru noi, este ideea de frică sau de teamă. Acest sentiment este o constantă în societatea totalitară, până la urmă, ea este rețeta „succesului”. Totodată, teama sau frica este dovada irefutabilă a violenței.

Spuneam la început că tocmai violența este o constantă, atât a rezidualului, cât și a regimului. Iar scopul nostru a fost să verificăm dacă există o relație cauzală între acestea. Dacă răspunsul nu se poate oferi într-o manieră tranșantă, cert este că articolul nostru servește ca o pleodoarie credibilă în această direcție. Am afirmat că adesea se acceptă ca de la sine înțeleasă conexiunea între textul artistic și contextul socio-politic în care a fost realizat. Exact această pseudoaxiomă am evitat-o, așa că am depus eforturi să înțelegem istoria. Nu am avut în vedere o evaluare din interiorul acestui domeniu, nici nu aveam de ce. Ne-a interesat în schimb felul în care a fost interiorizată, felul în care a fost percepută istoria de unele din cele mai influente nume ale disidenței central-europene. Considerăm că ideile lor pot fi un argument care să sprijine relația cauzală pe care o urmărim, pentru că ele reprezintă atmosfera ideatică a acelor vremuri, romanele ce ne preocupă au „crescut” în acest mediu și este cât se poate de previzibil să existe o conexiune între cele două. Această previzibilitate își găsește sens în condițiile în care este firesc ca ideile care circulă într-un mediu intelectual să fie prelucrate în literatura epocii. Ce face credibilă această posibilă conexiune este însuși faptul că mediul (ideatic) de care vorbim a fost cât se poate de molipsitor, pentru că a fost rezultatul unei interiorizări a istoriei (istoria *trăită*), unei percepții deopotrivă intime și lucide, cu adevărat reprezentative. Istoria *trăită*, istoria interiorizată este cea cu adevărat apropiată de scriitor. Cea despre care (se) vorbește. Practic, odată ce am adus argumente credibile pentru această ipostază a istoriei, se reușește o privire – principial-teoretică – (mai) responsabilă asupra relației cauzale dintre istorie și (o anumită existență a) ficțiune. Cât privește studiul nostru, acest articol face trecerea, mijlocește înțelegerea rezidualului în romanele de care ne ocupăm, mai întâi pentru că justifică apariția restului și, în continuarea acestei observații, pentru că astfel nuanțează identitatea violentă a rezidualului.

Referințe bibliografice:

- ARENDDT, Hannah 1997: *Eichmann în Ierusalim. Un raport asupra banalității răului*, trad. din engleză de Mariana Neț, București, Editura All.
- BABEȚI, Adriana, UNGUREANU, Cornel (coord. 1997): *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom.
- BOAL, Augusto 2006: *The aesthetics of the oppressed*, trad. în engleză de Adrian Jackson, London, Routledge.
- CESERIANU, Ruxandra 2014: *Panopticum. Eseu despre tortură în secolul XX*, Iași, Editura Polirom.
- FEINBERG, S. John 2004: *The many faces of evil. Theological systems and the problems of evil*, Wheaton, Crossway Books.
- INWAGEN, Peter 2006: *The problem of evil*, Oxford, Clarendon Press.
- JUDT, Tony 2008: *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, trad. din engleză de Georgiana Perlea, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom.
- KEANE, John, ed., 1985: *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*, London, Hutchinson Johannesburg, Hutchinson.
- KOEHN, Daryl 2005: *The nature of evil*, New York, Palgrave Macmillan.

- KOŁAKOWSKI, Leszek 2007: *Modernitatea sub un neobosit colimator*, trad. din engleză de Mihnea Gafița, București, Editura Curtea Veche.
- KONRÁD, György 2007: *A guest in my own country. A hungarian life*, trad. în engleză de Jim Tucker, Other Press.
- KONRÁD, György 1984: *Antipolitics. An essay*, trad. în engleză de Richard E. Allen, London, Quartet Books.
- MICHNIK, Adam 2001: *Restaurația de catifea*, traducere din engleză, prefață de Andrei Pleșu, Iași, Editura Polirom.
- MICHNIK, Adam 2009: *Mărturisirile unui disident convertit*, trad. de Sabra Daici, Iași, Editura Polirom.
- MICHNIK, Adam 1997: *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, trad. de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, pref. de Vladimir Tismăneanu, Iași, Editura Polirom.
- ROSENKRANZ, Karl 1984: *O estetică a urâtului: între frumos și comic*, trad. din germană și studiu introductiv de Victor Ernest Masek, București, Editura Meridiane.
- TISMĂNEANU, Vladimir 2013: *Diavolul în istorie: comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX*, trad. din engleză de Marius Stan, București, Editura Humanitas.
- TODOROV, Tzvetan 1996: *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, trad. din franceză de Traian Nica, București, Editura Humanitas.
- TODOROV, Tzvetan 2002: *Memoria răului, ispita binelui. O ispită a secolului*, trad. din franceză de Magdalena Boiangiu și Alexandru Boiangiu, București, Editura Curtea Veche.

* Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).